

CONTRIBUȚIA CERCETĂTORILOR BASARABENI LA VALORIFICAREA RESURSELOR FRAZEOLOGICE REGIONALE DE LA EST DE PRUT

Cercetător științific Valeriu SCLIFOS

Institutul de Filologie al AȘM

CONTRIBUTION OF THE BESSARABIAN RESEARCHERS TO THE VALORISATION OF THE REGIONAL PHRASINGS IN THE EAST OF THE PRUT

Summary. The assembly, publishing and studying the regional phraseological units left Prut and elsewhere in the Romanian area present a great interest for Romanian language and the evolution of language research. The recovery of these specific units of Romanian language deserves special attention from researchers of phraseology and dialectology because they can provide very valuable scientific data and research suggestive of problems with reference to the Romanian language and its territorial dialects.

In the present article will be exposed the contribution of the Bessarabian researchers in the assembly and commissioning in the linguistic circuit the specific of the language dialects resources phrasings in the left f Prut.

Keywords: phraseological unit, regional frazeologism, metaphorical expression, idiom, popular speech.

Rezumat. Adunarea, publicarea și studierea unităților frazeologice regionale din stânga Prutului, precum și din alte zone ale spațiului românesc, prezintă un mare interes pentru lingvistica românească și pentru cercetarea evoluției limbii române. Valorificarea acestor unități specifice limbii române merită o atenție deosebită din partea cercetătorilor din domeniul frazeologiei și al dialectologiei, deoarece ele oferă date științifice foarte prețioase și sugestive privind investigarea unor probleme cu referire la limba română și graiurile teritoriale ale ei.

În articolul de față este expusă contribuția unor lingviști cercetători români basarabeni la adunarea și punerea în circuitul lingvistic a resurselor frazeologice specifice graiurilor românești din stânga Prutului.

Cuvinte-cheie: unitate frazeologică, frazeologism regional, expresie metaforică, expresie idiomatică, grai popular.

Adunarea, publicarea și cercetarea unităților frazeologice regionale din stânga Prutului, ca, de altfel, și din alte zone ale spațiului românesc, au o importanță deosebită pentru lingvistica românească și pentru cercetarea evoluției limbii române.

Totodată, valorificarea acestora merită o atenție deosebită din partea lingviștilor, în general, și a dialectologilor, în mod special, deoarece unitățile frazeologice regionale pot oferi date științifice deosebit de prețioase și sugestive privind cercetarea unor probleme cu referire la limba română și graiurile teritoriale ale ei.

În cele ce urmează, ne vom opri asupra contribuției unor cărturari români basarabeni la adunarea și punerea în circuitul lingvistic a resurselor frazeologice specifice graiurilor populare din stânga Prutului. La diferite intervale de timp, începând cu primele decenii ale secolului trecut, pe teritoriul dintre Prut și Nistru au fost întreprinse anumite acțiuni în această direcție. Astfel, în câteva publicații periodice basarabene din deceniile trei-patru ale sec. al XX-lea au fost publicate câteva *Apeluri* către intelectualii de la sate privind colectarea materialelor folclorice, în special a proverbelor, zicătorilor și a vorbelor pline de duh.

În primul număr al revistei *Mărgăritare basarabene* din 1927, editate la Chișinău în perioada interbelică, directorul publicației, Fr. I. Popu-Delarodna, lansează un apel către intelectualii basarabeni pentru a aduna și a publica doinele, poveștile, proverbele, tradițiile, obiceiurile, ca acestea să nu se piardă pentru totdeauna. Iată ce este scris în articolul de fond intitulat *Folclorul românesc*: „Folclorul trebuie strâns cu îngrijire și păstrat cu dragoste, căci începe să se modifice, să se altereze. El s-a născut odată cu neamul românesc, legănat în pruncia lui sub farmecul cântecelor, obiceiurilor și datinilor române și dace. Se cuvine ca și noi, trăitorii de azi, să le strângem, să le colecționăm pentru a ne putea forma muzeul sufletesc cel mai de preț pe care un neam și-l poate crea în viața lui. Să le strângem ca să nu ne căim mai târziu, și ca să nu ne blăsteme urmașii noștri” [1, p. 9].

Ca și în alte provincii românești, un rol important în emanciparea culturală și politică a românilor basarabeni l-a jucat Asociația culturală *Astra*, regionala Basarabia, cu sediul la Chișinău, fondată în anul 1927 și care a activat în perioada interbelică sub președinția lui Ioan Pelivan. În ziarul *Cuvântul moldovenesc* din

26 februarie 1928, editat la Chișinău, redactorul acestei publicații M. Minciună lansează următorul *Apel*: „Asociațiunea culturală Astra, regionala Basarabia, face un călduros apel către toți domnii învățători, preoți, medici și către toți cei care au dragoste de norod și trăiesc în mijlocul lui, – și-i roagă să se ocupe cu strângerea folclorului popular basarabean (cântece, legende, povești, proverbe, zicători, melodii populare etc.), pe care să-l trimită Asociațiunii, spre a fi studiat și publicat în volum” [2, p. 3].

Asemenea *Apeluri* au apărut și în alte publicații, în diverse reviste de specialitate din epoca dată. Ele au fost de o mare importanță pentru acea perioadă, având un răsunset larg în rândurile profesorilor, preoților de la sate, în general în cercurile oamenilor de cultură. Drept urmare, într-o perioadă scurtă de timp, mai multe persoane au răspuns imediat și cu temeinicie *Apelurilor*.

Unul dintre primii care și-a manifestat această dorință a fost cercetătorul basarabean Diomid Strungaru care, într-un studiu amplu, intitulat sugestiv *Din graiul basarabean*, publicat în revista *Arhiva* din Iași în 1936, vorbește cu durere în suflet despre pierderile care se produc sub ochii noștri, concluzionând că odată cu „stingerea treptată și pentru totdeauna, poate, a unor cuvinte și expresii populare basarabene... va apune prețiosul izvor prin care s-ar constata mai lămurit structura sufletească a Românilor dintre Prut și Nistru... Materialul Basarabiei e bogat, prețios și variat... Ar fi prețios lucru dacă s-ar aduna și publica tot materialul acestei provincii, iar un studiu lingvistic complet asupra graiului său ar aduce contribuții temeinice filologiei noastre” [3, p. 228-229]. „Deși vorbesc, scrie autorul studiului, cât se poate de liber și corect graiul consătenilor mei (com. Chirileni, jud. Bălți, aproape de Prut) și al altora din regiuni mai mult sau mai puțin apropiate, totuși întâlnesc adeseori în discuțiile ce le am cu ei, nenumărate expresii și cuvinte, dintre care unele nu mi-au fost cunoscute niciodată” [3, p. 229]. Sunt aduse un șir de cuvinte și expresii populare basarabene colectate în timpul discuțiilor cu oamenii de la țară. Este de menționat faptul că autorul folosește pe larg contextele în care aceste unități frazeologice sunt utilizate și explică detaliat sensul lor la compartimentul *Expresii și câteva etimologii populare*.

Iată câteva exemple deosebit de originale, sugestive și concludente în acest sens: *A închina pocloanili*, unde „*pocloane* sunt cadourile cumpărate de mire pentru mireasă și rudele acesteia și cadourile miresei pentru mire, care se limitează la lenjeria cusută de ea... Festivitatea prin care se predau aceste *pocloane*, în ziua nunții, ale mirelui miresei și ale miresei mirelui, e cunoscută prin expresia *I-o închinat pocloanil?*”

A se puni-n cali „se întrebuițează atunci când e vorba de aranjamentul hotărâtor al unei căsătorii. La țară, mai mult ca la oraș, acest act trebuie să se săvârșească cu asentimentul părinților, atât ai băiatului cât și ai fetei... Când ambele partide cad de acord, părinții și rudele mai apropiate ale fetei sunt invitate de către părinții băiatului la cină... Înainte de masă, mai revin asupra punctelor discutate anterior, pentru a le asigura ultima hotărâre. În urmă, are loc masa prelungită cu un chef. A doua zi, sau mai târziu, se răspândește vestea prin sat că părinții aceluia băiat *S-o pus în cali* cu ai acelei fete”.

Nu-i pre mârș la bisărică „se spune unuia care nu-i îngăduitor, ci se agită pentru cele mai neînsemnate lucruri. E hărțăgos, injură și, dacă e posibil, sare și la bătaie: „Aista nu-i pre mârș la bisărică... cu dânsu îndatî o mântui”.

A murui ca bălaia cu coada „se atribuie unei femei care nu-și văruie pereții casei bine, nu trage brăiele drepte etc. „Ghiata babi... s-o apucat și murui sân-gurî casa: pi un-li locuri îi ghinișor, da pi dupa casî mai ales, parc-o muruit bălaia cu coada”. Expresia se explică ușor dacă ne imaginăm o bălaie (vaca) cu o coadă lungă, ce se târâie prin glod și din când în când e aruncată pe spinare, fie din obișnuință, fie pentru a se apăra de muște. Redă astfel un aspect hazliu cu care e demnă de comparat opera unor gospodine nu atât de dibace la vărui” ș.a.

Istoricul basarabean Nicolae Popovschi, profesor de istorie la Liceul „A. Donici” din Chișinău, a colaborat activ la revistele *Școala*, *Viața românească*, *Viața Basarabiei* ș. a. În volumul de memorii *Din negura trecutului*, Nicolae Popovschi inserează circa o sută de expresii, proverbe, pilde, pline de învățăminte, auzite de la părinți în copilărie, pe care le-a intitulat sugestiv *Din ale mamei tăclăli*.

Iată câteva exemple selectate din acest volum însemnat: *I-a arătat cârciul babei* = adică: nu i-a împlinit dorința; *Să vii când te-oi chema eu* = adică: niciodată; *Mi-a înghețat bumbul* = e frig, e ger mare; *Îl cunosc ca pe un cal breaz* = îl cunosc bine; *Te-a dat la coteț!* = adică: nu te mai hrănește sau nu te mai primește ca mai înainte; *La paștele murgului* = adică: niciodată ș.a. [4, p. 39-80].

La sfârșitul anilor '50 – începutul anilor '60 ai secolului trecut în revistele și ziarele de specialitate românești au fost publicate câteva articole referitoare la necesitatea, importanța adunării și cercetării unităților frazeologice din graiul viu al poporului.

Regretatul lexicograf Vasile Soloviov, în articolul *Asupra expresiilor idiomatice* din 1959, explică originea câtorva expresii idiomatice ale limbii române și modul în care ele trebuie folosite corect în vorbire și

în scris. El menționează cu bucurie în suflet despre faptul că „marii scriitori au făcut o neprețuită muncă pentru a culege bogățiile limbii revărsate pe glia strămoșească. Dar, constată autorul, au mai rămas neculese o mulțime de expresii idiomatice și zicale pline de duh. E de datoria scriitorilor contemporani să adune aceste „pietre scumpe”, să le șteargă de mucegai și, dându-le o nouă strălucire, să le însăileze pe paginile lucrărilor lor. Nu pot rămâne indiferenți nici cercetătorii științifici, folcloriști, dialectologii, etnografi. Pentru fiecare specialist dintre cei numiți o idiomă nouă poate prezenta un anumit interes. Lingvistul găsește în aceste expresii idiomatice cuvinte „ruginite” de vreme, forme gramaticale arhaice, istoricul află date noi în legătură cu unele evenimente istorice, etnograful capătă date noi în legătură cu unele obiceiuri vechi...” [5, p. 70].

„Iată drept dovadă, scrie autorul, câteva expresii care trăiesc într-un grai periferial din raionul Râbnîța: *A frânge colacii* = a împăca; *A îmbla cu lira* = a umbla haimana... Cine a fost la Trușeni trebuie să fi auzit de la localnici așa expresii: *a se duce de-a găzūlica* (adică a se duce de-a rostogolul) și *iarna lui Pociș*. Cine a fost acest Pociș? Bătrânii povestesc că mulți ani în urmă a fost o iarnă geroasă de crăpau pietrele. Un locuitor al Trușenilor, Pociș, rătăcindu-se în pădure, a înghețat și nu s-a mai întors acasă. Iată de ce orice iarnă friguroasă se numește în limba trușenenilor: *iarna lui Pociș*.

Despre un om în floarea vârstei și plin de putere la Otaci se spune, că acest om: *e plin de jintiță*, la Cahul se spune cu ironie despre un netrebnic cu pretenții de om ales și știutor, că el *întinde piciorul la potcovit*, iar la Vorniceni trăiește o expresie idiomatice frumoasă: *a lua în duret pe cineva*, ceea ce înseamnă: a lua pe cineva pe neprins de veste, a lua pe cineva la rost... După cum vedeți, limba noastră nu este deloc săracă. Trebuie să culegem toate bogățiile nenumărate, risipite în jurul nostru, în graiul poporului” [5, p. 70].

Ceva mai târziu, profesorul universitar Mihail Purice publică în săptămânalul *Literatura și Arta* articolul *Expresivitatea frazeologismelor populare*, unde se pronunță hotărât asupra necesității colectării pe teren a unităților frazeologice regionale cu ajutorul unui chestionar special. Tot aici el este preocupat și de analiza potențialului stilistic al frazeologismelor regionale. „O particularitate a frazeologismelor regionale, afirmă autorul, constă în faptul că o mare parte din ele sunt alcătuite din cuvinte cu valoare stilistică neutră, care, luate aparte, sunt cunoscute și în limba literară, însă sensul general, integral al frazeologismelor este cunoscut și tipic numai pentru anumite graiuri teritoriale. De exemplu: *vorbești sau fasole cântărești* „se spune despre omul ce nu vorbește la temă”; *a pune mâna pe un capăt*

de creion „se zice despre omul care se ține fudul, pentru că a avansat în post”; *bătaie la osul gândacului* „bătaie cruntă” ș. a.” [6, p. 7].

În alt articol, intitulat semnificativ *Aspecte ale cercetării frazeologice regionale*, același autor, preocupat de problemele expresivității frazeologismelor regionale, de sensul metaforic al acestora, constată că „Cercetarea frazeologiei regionale în graiurile românești..., e una dintre cele mai actuale probleme ale lingvisticii. Frazeologia regională prezintă un deosebit interes pentru istoria limbii române atât prin elementele osificate din cele mai vechi faze de evoluție, cât și prin particularitățile lor de derivare. Studiarea multiaspectuală a frazeologiei regionale ar scoate la lumină mecanismul transformărilor semantice, care au avut loc în procesul derivării acestora, factorii de care depinde sensul metaforic, expresivitatea acestor unități ale limbii” [7, p. 108]. În continuare aduce o serie de exemple specifice graiurilor cercetate. O parte importantă a unităților frazeologice caracterizează anumite calități sau acțiuni ale omului, scrie Mihail Purice: *a da cu căciula în câini* „despre omul cu aptitudini mintale reduse”, *a-și ieși din pepeni* „a se enerva”, *a pune oul în cui* „a face ceva în zadar”. Iar pentru a descrie starea fizică a omului, în graiurile populare, sunt folosite o serie de frazeologisme al căror sens primar exprimă rezultatul nereal, imaginar al efectului acestei stări: *torni apă și nu curge* „despre omul foarte frumos”; *se dau mâțele în scrânciob* „despre omul foarte flămând” ș. a.

Etnologul basarabean Efim Junghietu avea o pasiune deosebită pentru colectarea și studierea expresiilor metaforice din graiurile populare. În timpul cercetărilor de teren, el a adunat un bogat și prețios material factual pe care l-a publicat în revistele de specialitate din Republica Moldova, România și din străinătate. Astfel, în articolul *Din tezaurul graiului matern*, apărut în 1989, el se referă la importanța culegerii și studierii „expresiilor populare locale, care au o arie redusă de răspândire. Este vorba de expresiile pitorești din unele graiuri, care prin caracterul lor afectiv imprimă limbii române culoare și strălucire. Nefiind fixate în scris, scrie autorul, acestea rămân necunoscute pentru marea majoritate a vorbitorilor, iar altele dispar pentru totdeauna în negura trecutului [8, p. 41]. Pentru exemplificare autorul prezintă o serie de frazeologisme regionale colectate personal în câteva localități din Republica Moldova: *A mânca sămânță de bostan* = a vorbi în dodii (Lăpușna); *A-i sări cuiva așkia* = a se mânia (Lăpușna); *A așterne cuiva o mamă de bătaie* = a bate pe cineva foarte tare (Lăpușna); *A nu-i mânca cuiva câinii din strachină* = a fi om vrednic, a fi în stare să se apere (Lăpușna); *A fi cap cu bant* = a fi uituc, hăbăuc, prost (Condrătești, Ungheni); *A nu-i măcina cuiva nimic în cap* = a nu judeca normal (Condrătești,

Ungheni); *A lua în dúret pe cineva* = a lua în răs, a lua peste picior (Condrătești, Ungheni); *A ști șapte* (sau *trei*) *ape și o kîsăliță* = a ști foarte puțin (Condrătești, Ungheni) ș.a.

Cercetările folclorice efectuate de dialectologul basarabean Petre Ștefănuță pe Valea Nistrului de Jos în vara și toamna anilor 1932, 1934 – 1935 i-au trezit tânărului învățător Nicolae Donțu pasiunea pentru cunoașterea și culegerea creațiilor folclorice. El îi adresează o scrisoare profesorului P. Ștefănuță, cerând unele sfaturi, la care acesta îi răspunde neîntârziat, dându-i informații prețioase.

În primăvara lui 1944 Nicolae Donțu (născut în 1912 la Talmaza, Ștefan Vodă) împreună cu alți învățători din sat se refugiază în România, județul Muscel, unde a activat în domeniul învățământului, iar apoi este pensionat.

„Între anii 1934 – 1944, scrie autorul în *Prefață* la volumul *Tezaur folcloric*, am cules peste 400 de creații folclorice de la țărani din satele Talmaza, Ermoclia și Cioburciu din județul Tighina, pe unde am funcționat ca învățător” [9, p. 15].

Date fiind vremurile grele, N. Donțu n-a reușit să le publice, iar o bună parte din aceste producții folclorice adunate s-au pierdut. Textele, câte au mai rămas, ca prin minune, din acel manuscris, reprezintă diferite specii folclorice: *cântece*, *strigături*, *colinde*, *hăituri*, *snoave*, *ghicitori*, *proverbe și zicători*, *expresii* ș.a.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Mărgăritare basarabene. Revistă lunară pentru folclor, artă poporană, chestiuni sociale, culturale etc., sfaturi și îndemnuri bune. Anul I, nr. 1, Chișinău, 1927.
2. Cuvântul moldovenesc, nr. 9, Chișinău, 1928.
3. Strungaru D. Din graiul basarabean. În: Arhiva. Revistă de istorie, filologie și cultură românească, anul XLIII, nr. 3-4, Iași, 1936.
4. Popovschi N. Din negura trecutului. Crâmpoie de amintiri. Partea I, Copilăria. Chișinău, 1940.
5. Soloviov V. Asupra expresiilor idiomatice. În: Limba și literatura moldovenească, nr. 2, 1959.

Abia după șase decenii de la culegerea acestor texte originale, în 1999, ele au văzut lumina tiparului la Chișinău, datorită străduințelor folcloristului Grigore Botezatu și Vasile Grosu. Autorul include aici, pe lângă proverbe și zicători, 73 de expresii auzite în comuna Talmaza din județul Tighina.

Iată câteva exemple din acest volum: *Îmbli parcă ești zdohnit* = umbli de parcă ești mort; *I-o dat foc în tureci* = i-a pus în vedere; *Prost de n-are marjini* = prost de tot; *Uns cu zâle* = despre unul prea slab; *Nu-i suflă nimeni în borș* = nu îndrăznește nimeni să-l contrazică; *Așa-i când prindi calicul la traistă* = când ajunge înstărit; *I-o chical lapte-n păsat* = a dat norocul peste el; *Dezlegați calul de la gard* = hotărâți-vă, înțelegeți-vă; *I-ai dat chișca* = l-au întrecut; *L-o făcut oghială de câine* = l-a batjocorit; *Grăiește cu gura altuia* = nu se gândește ce spune ș.a.

Concluzionăm că unitățile frazeologice regionale din stânga Prutului nu s-au aflat în mod special în centrul atenției lingviștilor, dialectologilor, etnologilor etc. Cu toate acestea, pe parcursul anilor au existat anumite tentative de a valorifica nesecatul tezaur frazeologic al limbii române, iar în revistele de specialitate unii cercetători preocupați de această problemă au inclus în materialele lor o serie de unități frazeologice regionale cu o încărcătură semantică variată și o mare putere de expresivitate.

6. Purice M. Expresivitatea frazeologismelor populare. În: *Literatura și Arta*, 17 august 1978.

7. Purice M. Aspecte ale cercetării frazeologice regionale. În: Conferința corpului didactico-științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996/97”. 30 septembrie-5 octombrie 1998. Rezumatele comunicărilor. Științe umanistice, Chișinău, 1998.

8. Junghietu E. Din tezaurul graiului matern. În: *Limba și literatura moldovenească*, nr. 1, 1989.

9. Donțu N. Expresii din graiul basarabean (Auzite în comuna Talmaza, jud. Tighina). În: Donțu Nicolae, Talmaza, Ermoclia, Cioburciu. *Tezaur folcloric*. Ediție îngrijită de Vasile Grosu și Grigore Botezatu, Chișinău, 1999.